

SUMMA DE PAENITENTIA PAVLA DALMATINCA (OKO 1190.–1255.)

Marijan BIŠKUP, Zagreb

Pavao Dalmatinac (o. 1190.–1255.), profesor prava u Bologni, dominikanac, pisac više pravnoteoloških spisa, autor je djela Summa de paenitentia. Spis sačuvan u više od pedesetak kodeksa i raširen diljem Europe, ima dva dijela: Tractatus de confessione i De vitiis principalibus et virtutibus cardinalibus. Djelo nastalo nakon IV. lateranskog sabora (1215.) sastavljeno je kao priručnik dominikanskim propovjednicima i ispovjednicima, a braći je bilo dano u ruke na Vrhovnom zboru reda 1221. godine. Ovdje donosimo prijevod i osvrt na prvi dio spisa koji je još i danas zanimljiv.

Autor spisa vrlo često poseže za Svetim pismom, crkvenopravnim dokumentima, a osobito Gracijanovim dekretom iz kojega preuzima brojne tekstove kršćanskih pisaca. O ispovijedi govori s puno pravnoteološke izobrazenosti i pastoralne razboritosti.

Od brojnih obnoviteljskih odredaba IV. lateranskog općeg sabora (1215.) dalekosežne posljedice imale su osobito uredbe br. 10 *De praedicatoribus instituendis* (O ustanovi propovjednika) i br. 21 *Omnis utriusque sexus fidelis* (Svaki vjernik jednog i drugog spola). U prvoj Koncil inzistira na tome da biskupi trebaju u katedralnim i samostanskim crkvama pronaći pomoćnike i suradnike koji će im pomagati ne samo u propovijedanju Božje riječi nego i u obavljanju ispovijedi. U uredbi br. 21 svim se vjernicima naređuje da se barem jednom na godinu ispovijede kod svojeg župnika i o Uskrsu pričeste. Ako postoji opravdan razlog, tu obvezu mogu, uz suglasnost župnika, ispuniti kod nekog drugog svećenika.¹

Nekako u isto vrijeme nastao je dominikanski red koji se posve stavio na raspolaganje Crkvi u ispunjenju njezina poslanja. Tako papa Honorije III. (1216.–1227.) koji je 22.

¹ J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Venetiis 1778, vol. XXII st. 998–999 i 1007–1010; o obnoviteljskom programu IV. lateranskog sabora povjesničar H. Wolter S. J. piše: »*Pozivno pismo (Vineam Domini Sabaoth)* jednoznačno je zacrtalo program sabora: bit će riječ o dobru svekolikog kršćanstva, poroci se moraju iskorijeniti, kreposti zasaditi, zlouporabe ukloniti, moral obnoviti, hereze potisnuti, vjera ojačati, sporovi smiriti, a mir osigurati, kako bi kršćanski knezovi i narodi mogli pohititi u pomoć Svetoj zemlji« u H. JEDIN, *Velika povijest Crkve*, Zagreb, KS, sv. III/2, 1993., str. 194.

prosina 1216. potvrdio red Braće propovjednika, u više navrata biskupima preporučuje dominikance kao vrlo prikladne u ostvarenju spomenutih koncilskih naredbi (Lateran, 11. veljače 1218., Viterbo, 15. studenoga 1219., Viterbo, 8. prosinca 1219., Lateran, 18. siječnja 1221., Lateran, 4. veljače 1221.).²

Za ispunjenje odredaba br. 10 i 21 IV. općeg lateranskog sabora iskrsnula je nužnost jednog priručnika koji bi sadržavao glavne smjernice nužne ispovjednicima gledom na sakrament pokore. Da bi se doskočilo toj potrebi, unutar dominikanskog reda nastao je priručnik o ispovijedi *Summa de paenitentia*, sastavljen između 1219. i 1221. Pisac djela je Pavao Dalmatinac, profesor crkvenog prava u Bologni, autor pravnih i teoloških spisa, bliski suradnik sv. Dominika i osnivač dominikanske provincije na području Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva u čijem su sastavu bili svi hrvatski dominikanski samostani do 1380. godine. Kako je riječ o jednom od prvih priručnika takve vrste koji je sastavio naš čovjek, pokušat ćemo prikazati u glavnim crtama njegov sadržaj.

I. ŽIVOT I DJELA PAVLA DALMATINCA

Pavao Dalmatinac, kojega razni srednjovjekovni dokumenti nazivaju Hungarus ili de Hungaria, malo je poznata ličnost s kraja XII. i prve polovice XIII. stoljeća. S. Krsić, na temelju pisanja dominikanskih kroničara i povjesničara V. Fontane, A. Rovette, G. Zaccagnija, V. Inchiostrija i drugih, razložno zaključuje da je riječ o dominikancu iz naših strana, kojega onda s pravom zove Pavao Dalmatinac.³

Iz povijesnih izvora proizlazi da je (Pavao Dalmatinac) bio bliski suradnik sv. Dominika, a prvi put spominje se 1219. s ostalim redovnicima samostana sv. Nikole u Bologni kao fr. Paulus de Hungaria doctor. U red Braće propovjednika ulazi oduševljen gorljivim propovijedanjem br. Reginalda iz Orléansa, francuskog dominikanca kojega je sv. Dominik poslao u Bolognu da u sveučilišnim krugovima promiče novonastali red.

Pavao Dalmatinac bio je profesor prava i ubrzo nakon ulaska u dominikanski red obnaša službu priora u samostanu sv. Nikole u Bologni. Za slušače je napisao komentar uz prvu (vrlo vjerojatno) i sigurno uz drugu i treću kompilaciju *Dekretala* pod naslovom *Notabilia Illae Compilationis Decretalium* (oko 1210.). *Notabilia Illae Compilationis Decretalium* i *Notabilia Illae Compilationis decretalium* (između 1215. i ulaska u dominikanski red).

Na izričit zahtjev sv. Dominika, Pavao Dalmatinac sastavio je između 1219. i 1221. spis *Summa de paenitentia* da bude priručnik redovnicima ispovjednicima koje je sam sv. Dominik s drugog vrhovnog zbora reda 30. svibnja 1221. razaslao diljem Europe. Da je spis sastavljen nakon IV. općeg lateranskog sabora, vidi se iz teksta u kojem se spominje »nova institutio«, tj. uredba br. 21 *Omnis utriusque sexus fidelis*.⁴

² Usp. LAURENT H. (prir.) Monumenta historica S. P. N. Dominici, Paris, Institutum historicum F. F. Praedicatorum Romae ad S. Sabinae, 1933., str. 98, 115, 123–124, 147–150.

³ S. KRASIĆ, *Fr. Paulus Hungarus seu, ut alii volunt, Dalmata O. P. Jedna zanimljiva ličnost iz XIII. st.*, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 7–8, str. 131–155.

⁴ R. DUELLIUS, *Magistri Pauli presbyteri S. Nicolai Summa de paenitentia*. Augusta Vind. et Graecii, 1723., str. 70 (br. 14) (u daljnjem navođenju Duellius); Bibliotheca casinensis seu codicum manuscriptorum qui in

Osim dosad rečenoga može se pretpostaviti da je Pavao Dalmatinac onaj nepoznati autor spisa poznatog pod naslovom *Rasprava između rimskog kršćanina i bosanskog patarena*. Tekst je nastao po svoj prilici u vrijeme ili neposredno nakon križarskih pohoda na Bosnu u kojoj su u to vrijeme dominikanci bili misionari. S druge strane, zna se da je Pavao Dalmatinac bio službeni istražitelj vjere (inkvizitor) za sve hrvatske zemlje sa sjedištem u Zadru pa je kao takav mogao dobro upoznati običaje i vjersko učenje bosanskih »krstjana«. Budući da je *Rasprava* djelo nekog učenog čovjeka, s pravom se može zapitati nije li možda baš Pavao Dalmatinac njezin autor? Prema jednom podatku proizlazi da je Pavao Dalmatinac ubijen od krivovjeraca na području splitske komune 1255. godine.⁵

II. SUMMA DE PAENITENTIA

U knjižnicama diljem Europe nalazi se velik broj (više od pedeset) rukopisa teološkog djela o pokori pod gornjim naslovom. Spis ima dva dijela: *Summa de confessione* i *Tractatus de vitiis et virtutibus*. Rukopise se može svrstati u četiri skupine.

U prvoj su skupini kodeksi s cjelovitim tekstom *Sume* i brojnim upućivanjima na razne dekretale. Jedan takav rukopis nalazi se u knjižnici slavne opatije Monte Casino i benediktinci su ga tiskali 1880. godine pod naslovom: *Incipiunt rationes paenitentiae compositae a Fratribus Praedicatoribus*.⁶

Drugu skupinu tvore rukopisi koji sadrže samo prvi dio *Sume* o ispovijedi, bez popratnih uputa o dekretima. Jednog od njih objavio je Rajmund Duellius 1723. pod naslovom *Magistri Pauli, Presbyteri Sancti Nicolai, Summa de Paenitentia*.⁷

U trećoj skupini su rukopisi čiji tekstovi sadrže određene prerade *Sume* prve i druge skupine kodeksa, od kojih je najpoznatija prerada poznatog francuskog pravnika i kardinala Bérengara Frédola Seniora (o. 1250.–1323.) koju je objavio u nizozemskom prijevodu J. Lindeboom u studiji *Een middeleeuwsch Handschrift over de Biecht*. Bérengarov tekst je na str. 180–219.⁸

U posljednju (četvrtu) skupinu ubraja se samo jedan poznati rukopis koji sadrži drugi dio *Sume*. Riječ je o latinskom rukopisu 3265A Nacionalne biblioteke u Parizu koji na fol. 84r–90v sadrži tekst *De septem principalibus vitiis et quatuor virtutibus cardinalibus*.⁹

Tekst je istovjetan s onima iz cjelovitog teksta *Sume*, tj. prve skupine rukopisa.

Zanimljivo je da tri prve skupine rukopisa, neovisno o različitem pripisivanju autorstva spisa, imaju zajednički uvod: »Quoniam circa confessiones pericula sunt animarum et

tabulario casinensi asservantur, t. IV, *Florilegium casinense*, Monte Cassino, 1880., str. 197 (dalje *Florilegium casinense*).

⁵ F. ŠANJEK, *Počeci teologije u Hrvata*, CCP V (1981.), 7, str. 130–132; ISTI, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Srednji vijek, 2. izd., Zagreb, KS, 1993., str. 162–166.

⁶ *Florilegium casinense*, str. 191–215.

⁷ Duellius, str. 60–77.

⁸ J. LINDEBOOM, str. 161–219.

⁹ Usp. A. TEETAERT, »*La Summa de paenitentia: quoniam circa confessiones*« du cardinal Bérengar Frédol Senior, u: *Miscellanea moralia in honorem A. Janssem*, Louvain-Gembloux 1948., str. 573.

difficultates quandoque emergunt, ideo ad honorem Dei, Sancti Nicolai, ac Fratrum utilitatem, et Deo confitentium salutem, tractatum brevem de confessione compilavi, sub certis titulis singula, quae circa confessionem requiruntur, et incidunt, ut facilius lector, quae velit, valeat invenire«. ¹⁰ Ime autora *Sume* u prvoj skupini rukopisa je u množini, ¹¹ a u drugoj i trećoj je u jednini. ¹² Djelo je sastavljeno za uporabu braće određene zajednice. Duelliusovo izdanje spominje ime sv. Dominika u jednini »Item, ut dicit Prior Magister Dominicus«, ¹³ a u izdanju iz Monte Cassina je u množini »Item ubi dicit prior noster. Magister dominicus«. ¹⁴

Da je Pavao Dalmatinac doista autor prve, druge i četvrte skupine rukopisa *Summa de paenitentia* dostatnim je razlozima utvrdio dominikanski povjesničar P. Mandonnet te se stoga ne zaustavljamo na tom pitanju. ¹⁵

III. PREGLED SPISA *SUMMA DE PAENITENTIA*

Budući da glede ispovijedi postoje opasnosti za duše i katkad se pojavljuju teškoće, to sam na čast Bogu, Svetom Nikoli, na korist braći, a za spasenje onih koji se ispovijedaju sastavio kraći spis o ispovijedi pod poznatim naslovima: sve što se traži za ispovijed i što se događa, zaključujući kako bi čitatelj, koji to želi, mogao naći.

Poglavlja rasprave su sljedeća:

- 1 – Kad je započela ispovijed
- 2 – Zašto je ustanovljena ispovijed
- 3 – Kome se trebamo ispovijedati
- 4 – Kad se trebamo ispovijedati
- 5 – Što se poglavito traži za ispovijed
- 6 – Što je potrebno za pravu ispovijed
- 7 – O svećenikovu nagovoru i blagom poticanju penitenta na ispovijed
- 8 – O okolnostima koje penitent treba ispovijediti
- 9 – Povećavaju li okolnosti težinu grijeha
- 10 – O pitanjima koja postavlja svećenik
- 11 – O vrstama zlouporabe
- 12 – O službi i dužnosti svećenika prema penitentu
- 13 – Tko otpušta grijeha i preko koga se otpuštaju teški i laki grijesi
- 14 – O načinu pokore (ispovijedi) za bilo koji grijeh

¹⁰ Duellius, str. 60; Florilegium casinense, str. 191; J. Lindeboom, str. 180–181.

¹¹ Florilegium casinense str. 191.

¹² Duellius, str. 60; J. Lindeboom, str. 181.

¹³ Cap. 13, str. 69.

¹⁴ Florilegium casinense, str. 197.

¹⁵ Usp. P. MANDONNET – H. VICAIRES, *Saint Dominique, L'idée, l'homme et l'oeuvre*, Paris 1938., str. 253–263; A. TEETAERT, nav. dj. str. 577.

- 15 – Što se treba promatrati pri davanju pokore
- 16 – Kada grijeh jednom ispovjeden treba ponovno ispovjediti
- 17 – Koliko vrijede oprost
- 18 – O noćnoj poluciji
- 19 – O bračnom spolnom činu
- 20 – O stupnjevima grijehâ
- 21 – O odgađanju pokore (ispovijedi)
- 22 – O zaprekama ispovijedi
- 23 – Gubitak nade u oprost
- 24 – O glavnim manama
- 25 – O stožernim krepostima

IV. SUMMA DE CONFESIONE

Prvi dio *Sume* Pavla Dalmatinca sadrži 23 naslova u svezi s ispovijedi, a ovdje ih donosimo u hrvatskom prijevodu teksta objavljenog u Monte Cassinu, puštajući po strani drugi dio o glavnim manama i stožernim krepostima.

1. Kad je nastala ispovijed

Glede postanka postoji pet mišljenja.

Prema prvom mišljenju to se zbilo odmah nakon pada prvog čovjeka, tj. kad je Bog zapitao Adama zašto se sakrio pred njim prestrašivši se jer je spoznao da je gol (usp. Post 3,10).¹⁶

Drugi drže da je ispovijed započela u trenutku kad je Kain ubio Abela, a Bog ga je zapitao: »Gje je tvoj brat?« s nakanom da mu očituje njegov grijeh (Post 4,9).¹⁷

Kao treće mišljenje glede nastanka ispovijedi navodi Akanovu ispovijed pred Jošuo nakon Akanova grijeha pohlepe poslije osvojenja Jerihona (usp. Jš 7,19–21).¹⁸

Prema četvrtom mišljenju ispovijed se počinje ostvarivati tek nakon ustanovljenja od Crkve koja ima moć odrješivati i vezivati (usp. Mt 16,19).¹⁹

Peto mišljenje kao početak ispovijedi uzima tekst knjige Levitskog zakona: »Tko počini grijeh neka prizna Gospodinu počinjeni grijeh...« (Lev 5,5–7; usp. Izr 28,13). Isto se potvrđuje u Jakovljevoj poslanici (5,6) i u Lukinom evanđelju (17,12–14) gdje Isus šalje deset gubavaca da se pokažu svećenicima.²⁰

¹⁶ Corpus iuris canonici, v. I: Decretum magistri Gratiani, izd. Aemilius Friedberg, Graz 1959. (dalje D. G.) *Et venit* c. 45. D. I. de pen., st. 1168–1169.

¹⁷ D. G., nav. mj.

¹⁸ Usp. D. G., *Ecclesia*, que c. 11. C. I qu. 4, st. 420/421–422 (osobito st. 421).

¹⁹ D. G., *Manet ergo Petri privilegium* c. 5. C. XXIV. qu. 1, st. 968 i *Quodcumque ligaveris super terram*, c. 6. C. XXIV. qu. 1, st. 968.

²⁰ Usp. D. G., *Qui vult confiteri*, c. 1. D. VI. de pen. st. 1242–1244.

2. Zašto je ustanovljena ispovijed

Sakrament pokore (ispovijedi) ustanovljen je da svećenik pouči penitenta kako će dati zadovoljštinu za grijeh. Svaki grijeh u sebi sadrži bezočnost, užitak i čin (djelovanje). Tome se suprotstavlja trostrukim lijekom: bezočnosti ispovijedu, užitku gorčinom, a djelu zadovoljstinom. Boga vrijeđamo na tri načina: razmišljajući, želeći i djelujući; isto tako, na tri mu načina dajemo zadovoljštinu: ispovijedanjem, pokajanjem i zadovoljstinom.

3. Kome se ispovijedamo

Samo svećenicima kojima je Bog dao vlast vezati ili odrješivati; u krajnjoj nuždi bilo kojem njihovom kolegi, ali ne shizmatiku, heretiku ili izopćenom.²¹

Kao što od heretika ne primamo tjelesnu hranu, to bi trebalo vrijediti i za hranu duše; kako to nije propis to se prepušta diskreciji svakog pojedinca.²²

4. Kad se treba ispovijedati

Odmah nakon počinjenog grijeha, ako imamo svećenika na raspolaganju, jer svako odlaaganje ispovijedi vrlo je opasno, a dugotrajnost ne umanjuje već povećava grijeh.²³

5. Što se poglavito traži za ispovijed

Za ispovijed se osobito traži troje: pokajanje srca, ispovijed ustiju i djelatna zadovoljština.²⁴

6. Što je potrebno za pravu ispovijed

Potrebno je osam stvari: poniznost, prema onoj: »Ponizite se, dakle, pred moćnom rukom Božjom« (1 Pt 5,6); da ispovijed bude opća, tj. da se sve ispovjedi: »Ko vodu izlij srce pred licem Gospodnjim« (Tuž 2,19),²⁵ razborita (razložna), jer se treba ispovijediti za svaki grijeh posebno prema riječima psalma: »u noći postelju plačem zalijevam, suzama ležaj natapam« (Ps 6,7); odmjerena – da zbog poniznosti ne kažem ono što nisam učinio jer to nije pametno, već nepametno;²⁶ brižljiva – treba joj posvetiti dosta vremena (pozornosti). Stoga griješe svećenici koji na brzinu otpuste penitente ili ih uopće ne saslušaju. Sigurna, jer ne smije pogriješiti nesigurnošću u ispovijedanju onaj koji je bio siguran u grješenju.

²¹ D. G., *Verbum Dei*, c. 51. D. I. de pen. st. 1170–1171; i *His potestatis*, c. 54. D. I. de pen. st. 1172; *Si quis forte*, c. 40. C. XXIV. qu. 1. st. 982–983, *Quem penitet*, c. 88, D. I. de pen. st. 1187–1189; *Qui vult confiteri*, c. 1. D. VI. de pen. st. 1242–1244; *Nonnulli ideo*, c. 55. D. II; de pen. st. 1172.

²² Usp. D. G., *Si quis dederit*, c. XLI. C. XXIV. qu. 1. st. 983; *Cepit Ermenegildus*, c. XLII. C. XXIV. qu. 1., st. 983–984; *Quoniam multos*, c. 103. c. XI. qu. III, st. 672–673.

²³ Usp. D. G., *Ille rex*, c. 25. D. III. de pen., st. 1216–1217.

²⁴ D. G., *Perfecta penitentia*, c. 8. D. III. de pen. st. 1212; *Perfecta penitentia*, c. XL. D. I. de pen. st. 1168.

²⁵ Usp. D. G., *Sunt plures*, c. 42. D. III. de pen. st. 1225–1226.

²⁶ Usp. D. G., *Cum humilitatis*, c. 9. C. CXXII. qu. 2., st. 870.

Sramežljiva protiv bezočnosti.²⁷ Cjelovita, tako da se ne može jednom svećeniku ispovjediti jedan, a drugome drugi dio grijeha, nego jednom svećeniku treba ispovjediti sve.²⁸

O okolnostima bit će govora kasnije, ali penitent mora imati pred očima osam sljedećih okolnosti: tko, gdje, zašto, koliko, što, kako, kada, dodavši i koliko puta. Sada slijedi tumačenje: Je li nešto tajno ili javno; *Gdje*, tj. sveto ili profano mjesto, što uzrokuje svetogrđe; *Zašto*, tj. zbog koje napasti (iskušenja) i je li to bilo uz pristanak volje. *Koliko*, tj. neizmjereno, ili osrednje; *Tko*, tj. na kojem je položaju, u službi ili dostojanstvu dotična osoba; *Kako*, tj. na koji je način osoba učinila ili podnijela, što se bolje vidi iz djela nego iz poučavanja; *Kada*, tj. u koje vrijeme, je li za vrijeme posta, svetkovine ili u neko drugo vrijeme. *Koliko puta*, tj. treba ispovjediti mane i grijeha ako ih se možeš sjetiti. U tom slučaju veću pozornost treba skrenuti na one okolnosti koje mijenjaju vrstu grijeha: ako je krađa bila u crkvi, pretvara se u svetogrđe. Ispovjednik mora također voditi računa o sljedećih devet okolnosti: koliko, kakav grijeh, dob, znanje, spol, uvjet, vrijeme, način ili mjesto.²⁹ Zatim, je li grijeh tajan ili javan, je li pogriješio dječak, s dječjim znanjem ili neznanjem; spol, jer žena lakše sagriješi radi spolne slabosti,³⁰ položaj, tj. blaže treba postupati sa slugom koji je poslušan Gospodinu nego s onim koji mu to duguje; strože sa slobodnim jer on ni u čemu nije ograničen; vrijeme, tj. posti li se ili svetkuje (slavi) u korizmi ili u neko drugo vrijeme, jer u tom slučaju prekršaj postaje teži.³¹

7. O svećenikovu nagovoru i blagom poticanju penitenta na ispovijed

Svećenik mora govoriti o ljubavi Boga Oca koji je radi grješnika poslao svojega Sina; o Kristovoj ljubavi, Kristu koji je trnjem okrunjen, kopljem proboden, ruku i nogu čavlima pribijenih na drvo umro radi otkupljenja grješnika; neka se ispovjedi da bi Kristova smrt i njemu bila spasonosna; zatim da Krist nije došao radi pravednika, nego radi grješnika; da Bog ne želi smrt grješnika nego njegovo obraćenje u skladu sa Svetim pismom: »Nije meni do smrti bezbožnikove, nego da se obrati od zloga puta svojega i da živi« (Ez 33,11) ili: »Tako kažem vam, biva veselje među Božjim anđelima zbog jednog grješnika koji se obrati« (Lk 15,10). Neka osim toga penitenta ohrabri da je i Petar zanijekao Krista (usp. Mt 26,69sl.; Mk 14,66sl.; Lk 22,54sl.), Pavao je progonio Kristove vjernike (Dj 9,1sl.); grijeh Marije Magdalene (Iv 8,3sl.), ispovijest i vjera dobrog razbojnika (Lk 23,39sl.), Davidov preljub (2 Sam 11,1sl.), slučaj carinikâ koji su okajali sve grijeha što su ih prije učinili (usp. Lk 19,5 i 8; Mk 2,13sl.), a kasnije su neki od njih postali apostoli i sveci (usp. Mt 9,9sl.; Mk 2,13sl.; Lk 19,5sl.). Tako neka duhovni liječnik, po uzoru na tjelesnog, tješi duhovnog bolesnika blagim riječima, neka ga ohrabri i s njime suosjeća i neka mu prikaže svu težinu i kakvoću grijeha. Nakon toga neka grješnika upita kad je upao u taj grijeh, zatim o njegovoj dobi, spolu, uzroku i dugotrajnosti grijeha, životnim običajima, stanju, o

²⁷ Usp. D. G., *Quem penitet*, c. 88. D. I. de pen. st. 1187–1189.

²⁸ Usp. D. G., *Consideret*, c. 1. D. VI. de pen. st. 1238–1240, osobito § 7, »cautus sit«, st. 1239–1240.

²⁹ Usp. D. G., *Ut indicas*, c. 14. C. III. qu. 9, st. 532.

³⁰ Usp. D. G., *Indignanter*, c. 4. C. XXXII. qu. 6, st. 1139.

³¹ Usp. D. G., *Qui compulsus*, c. 1. C. XXII. qu. 5, st. 833.

žestini njegove strasti, tjelesnim pokretima, misaonim navikama. Neka ga svećenik ponuka da se ispovjedi, neka se ne boji kazati grijeh, jer ih ne govori čovjeku, nego Bogu. Tako ispovjeden bit će oslobođen paklenih muka i zadobit će rajsko veselje, a ako se ne ispovjedi neka mu se predoče strahote posljednjeg suda, muke pakla jer, kao što kaže Izaija: »U propasti (u paklu) jedan drugoga motre, lica su im poput plamena« (Iz 12,8). Također: »Dan gnjeva, onaj dan! Dan tjeskobe i nevolje, dan užasa i pustošenja« (Sef 1,15). U paklu je neizmjerana tama, gorčina kazni, vječnost bijede. Ondje će biti plač i uzdisanje, žalost, jaukanje, tuga, muka, strah i trepet, tjeskoba, gorčina, zlovolja, zaboravljivost, oporost – o čemu govori papa Inocent III. u knjizi *De contemptu mundi*.³²

8. O okolnostima koje penitent treba očitovati

To su: kakvoća prekršaja u mjestu, vremenu, ustrajnosti, raznolikosti osobe i s kakvim iskušenjem, višestrukim ispunjenjem mana, izvrsnosti položaja, oblikom službe, koje je dobi, znanja, reda. Osim toga, mora očitovati i propušteno dobro koje je mogao, a nije učinio; koja su kažnjiva djela (delikti), a ne samo grijesi, jer grijeh je, kao što kaže Evanđelje, izvršenje zla, a kažnjivo djelo (delikt) je prijezir dobra. Stoga je kažnjivo djelo kao napuštanje dobra. Također treba ispovjediti ako se dušu bližnjega udaljilo od Boga ili već udaljenu utvrdilo u tom stanju dajući joj loš primjer, ako je se nije potaknulo na dobro zbog pakosti što je ona bila ispunjena dobrima; neka penitent ne misli samo na ono što i kako je učinio, nego puno više što je Boga nepravedno povrijedio.

9. Povećavaju li okolnosti težinu grijeha

Ima dosta slučajeva u kojima se to ostvaruje.³³ Kao što se preko samilosti (sažaljenja) uzdiže k žaru ljubavi, i prijezirom i željom se ostvaruje kod grijeha što se izriče sljedećom izrekom: »Što god ljudi čine, nakana sve prosuđuje. Samo oblik volje djelo kuje«. Nasuprot tome stoje okolnosti. Neke od njih odnose se na osobu, neke ni na osobu ni na grijeh; neke niti povećavaju niti umanjuju grijeh. Okolnosti su pripadne osobine (*accidentia*) koje nastaju u čovjeku zbog osobe, mjesta, dostojanstva itd. ili: okolnost je pripadna osobina (*accidens*) koja zajedno s vrstom grijeha proizvodi krivnju u duši. Tako neke pripadaju samom grijehu, kao što su uživanje (ugodnost), grozota, gnušanje (prijezir); ili pak samoj osobi, kao što su znanje, dostojanstvo, služba; jednako je tako nešto što ne povećava i ne umanjuje grijeh, npr. ono što se promatra poradi imenâ. Tako, ako se vjeruje da bi bilo teže sagriješiti s Marijom zbog toga što je to ime Blažene Djevice nego s Bertom, više treba vjerovati da je taj čovjek sagriješio zbog pogriješne savjesti, a ne zbog samog imena. Nakon spomenutoga može se reći da je grijeh s obzirom na Boga u prijeziru Boga i težnji za užitkom, protiv Crkve koja ne zna niti može znati o tajnim nego samo o javnim stvarima.³⁴ Treba voditi računa o okolnostima koje valja očitovati i koje valja imati na umu. S pravom se npr. pretpostavlja da je više sagriješio klerik nego laik, više onaj koji je proma-

³² *O preziranju svijeta*, PL 217, st. 701–746.

³³ Usp. D. G., *Homo christianus*, c. 5. D. XL, st. 146; *Qui viderit*, c. 13. C. XXXII, qu. 5, st. 1136.

³⁴ Usp. D. G., *Erubescant*, c. 11 D. XXXII, st. 120.

knut u časti nego običan crkveni službenik i stoga mu treba naložiti veću pokoru; drukčije onomu koji sam ne skriva grijeh niti učinak vlasti.³⁵

10. O pitanjima koja postavlja svećenik

Sveti Augustin kaže da svećenik mora pitati penitenta pristojno, mudro i domišljato o onome što možda penitent ne zna ili pak, vođen stidljivošću, želi sakriti.³⁶ Svećenik isto tako treba otkriti nepravde onih koji griješe.³⁷ Ipak, u svemu tome valja biti oprezan da se podmuklu zmiju kao rukom primalje izvuče iz grješnika. Stoga savjetujem da se u svojim pitanjima ne spusti do duhovnih grijeha ili duhovnih okolnosti, jer oni koji se ispovijedaju često nikad nešto takvo nisu učinili, ali su onda, nakon toga, u tome teško pogriješili. Stoga neka ovako ispituje: je li bio ohol i kako, u kojim slučajevima, protiv koga, dulje vremena, iz zle navike, ili je li kad bio ohol i zbog kojeg razloga. Ipak, svećenik nije taj koji određuje kakvoću, načine i ostalo što sam spomenuo, nego neka tako dosjetljivo pita. Neka tako na isti način pita o bilo kojoj većoj manij, kao što je taština (isprazna slava), srdžba, zavist, lijenost, škrtost, proždrljivost (neumjerenost) i bludnost.³⁸ Sada ću iznijeti nauk bl. Grgura o njima i ono što bi svećenik trebao pitati penitenta. Papa Grgur u djelu *Moralia in Job*³⁹ uči da je oholost korijen svih grijeha i iz nje proizlazi sedam mana, tj. taština (isprazna slava), zavist, srdžba, zloba (pakost), škrtost, neumjerenost (proždrljivost) i bludnost. Nad nama, tako manama zarobljenima, sažalio se naš Spasitelj i dao nam sedam darova Duha Svetoga kojima se borimo protiv tih mana. Iz taštine proizlazi sljedećih sedam mana: neposluh, samohvala, licemjerje, prijezir, tvrdoglavost, nesloga i utvaranje. Iz zavisti se rađa pet mana: mržnja, došaptavanje, ogovaranje, zloradost, zlovolja. Od srdžbe nastaje šest mana: svađa, pogrde, vika, negodovanje, psovke i uznemirenost duha. Od zlobe nastaje šest mana: pakost, mržnja, malodušnost, očaj (beznađe), tromost (sporost) glede opsluživanja zapovijedi, težnja duha za nedopuštenim. Škrtost se pokazuje sa svojih šest mana: prijevara, izdajstvo, himba, kriva zakletva, uznemirenost i tvrdokornost srca. Neumjerenost se očituje u pet mana: nepodobna radost, prostaštvo, nečistoća, govorljivost (blagoglagoljivost), slaboumnost (tupoglavost). Iz bludnosti se rađa osam mana: sljepoća duha, nepromišljenost, nepostojanost, strmoglavljenje, sebeljublje, mržnja prema Bogu, ovisjetovnost, strahota ili beznađe s obzirom na budućnost. Osim dosad spomenutoga, svećenik treba također pitati je li penitent kada koga prezirao i na koji način, koliko se tome opirao i što sada misli o tome, opirući se ili ustrajući u prijeziru i tako se snažno usmjeruje

³⁵ D. G., *Deus deffinitionem*, c. 78. D. I. de pen. st. 1180.

³⁶ Usp. *Qui vult*, c. 1. D. VI. de pen., st. 1242–1244.

³⁷ Usp. D. G., *Sit rector*, c. 1. D. XLIII, st. 153–155.

³⁸ Pavao Dalmatinac najavljuje raspravu o manama i krepostima: »Na kraju ove rasprave, budem li mogao i budem li imao vremena, raspravit ću o glavnim manama i o onome što proizlazi iz njih kao i o stožernim krepostima.« Raspravu o manama i krepostima puštamo po strani jer se radi o jednostavnom popisu definicija bez konkretne praktične primjene (usp. P. MICHAUD-QUANTIN, *A propos des premières Summae confessorum*. Théologie et droit canonique, u: *Recherches de Théologie ancienne et médiévale*, t. XXVI (1959), str. 294–305.

³⁹ L. XXXI, c. XLV, PL 76, st. 621.

prema grijehu; skriva li što onaj tko se ispovijeda? Neka svećenik također pita o njegovim drugovima s kojima je razgovarao, o zemlji iz koje dolazi, gdje je odrastao, gdje je studirao, gdje je još boravio, kojem redu, zvanju ili znanosti pripada, o običajima, o životu i stanju, običajima kraja – da bi tako iz svega, ako što otkrije, mogao penitenta vjerno i pomno ispitati.

11. O vrstama zlouporabe

Valja vidjeti u čemu kleričke osobe i svjetovnjaci prelaze dopuštene granice. Postoji dvanaest zlouporaba samostanskih i kleričkih osoba kojima se izopačuje čitav sadržaj vjere: nemaran prelat, neposlušan učenik, dokon mladić, tvrdoglav starac, dvorski monah, monah pravobranitelj (*causidicus*) ili regularni kanonik; skupocjena odjeća, izabrano jelo, buka u samostanu, svađa na samostanskom sastanku, nemar za kor, nepoštovanje prema oltaru. U tome zastranjaju kleričke osobe i to svećenik može pitati i za to im naložiti pokoru. Postoje i druga zastranjenja za svjetovnjake: mudrac bez djela, neposlušan mladić, starac bez vjere, nemilosrdan bogataš, žena bez sramežljivosti, neistinoљubiv ili nekrepotan gospodar, svadљiv kršćanin, oholi siromah, nepravedan kralj, nemaran biskup, narod bez zakona. O tome se može pojedinačno pitati svjetovnjaka, ovisno o njegovu položaju, da bi se svakom dao prikladan lijek. Postoje i druge vrste zlouporabe koje ne pripadaju crkvenom nego drugim sudištima, kao što su: dobar đavao, neporočna bludnica, vjeran lopov, ratoboran svećenik, borben propovjednik, naružana žena, tašt čovjek.

12. O službi i dužnosti ispovjednika prema penitentu

Sveti Augustin kaže da ispovjednik mora biti marљiv ispitivač, oštrouman istražitelj, treba mudro i domišљjato ispitivati penitenta o onome što možda slučajno ne zna ili pak zbog bojazљivosti želi sakriti. Neka se ispovjednik, saznavši za zločin, ne boji istražiti mjesto, vrijeme i ostalo što je prije rečeno u izlaganju njihovih mana, a saznavši za njih neka prema penitentu bude dobrohotan, spreman podići ga i s njime ponijeti teret; neka bude blag u toj bolesti, milosrdan u krivnji drugoga, neka pomogne penitentu molitvom, milostinjom i drugim dobrim djelima učinjenim za njega; neka mu uvijek pomaže ublažujući, tješeći i njegujući nadu, a čim se pruži prilika, neka ga opomene, govorom potakne, djelom pouči – da bi onaj tko želi biti đionikom utjehe bio i sudionikom tog posla. Neka se penitent nauči ustrajnosti. Sve su to riječi sv. Augustina.⁴⁰

13. Tko otpušta grijeh e i preko koga se otpuštaju teški i laki grijesi

Samo Bog otpušta grijeh e,⁴¹ a to se zbiva na razne načine: ponajprije čini to sam Bog – to je otpuštanje grijeha glede krivičnog djela, ali ne i glede vremenite kazne u čistilištu.⁴²

⁴⁰ To je Gracijanov, a ne Augustinov nauk, usp. D. G., *Qui vult confiteri*, c. 1. D. VI. de pen., st. 1242–1244.

⁴¹ Usp. D. G., *Nemo tollit*, c. 141. D. IV. de cons., st. 1407.

⁴² Usp. D. G., *Si ex bono*, c. 8. D. IV. de pen., st. 1230–1232.

Zatim preko svećenika kao službenika⁴³ – to je odrješenje kazne a ne grješnog djela (prekršaja), jer za svaki smrtni grijeh postoji dvostruka, tj. vremenita i vječna kazna. Vremenitu kaznu oprašta svećenik, inače bi zbog nje bili kažnjeni u čistilištu,⁴⁴ jer sam prekršaj je lagane naravi.⁴⁵ Ti se laki grijesi otpuštaju moljenjem *Očenaša*,⁴⁶ pričešću, škropljenjem blagoslovljenom vodom, zajedničkim i općim odrješivanjem i samostanskom stegom kod redovnika. O tome nema ništa u crkvenom pravu no, uzevši općenito, Crkva to prakticira i mislim da se to treba održati.⁴⁷

14. O načinu pokore (ispovijedi) za bilo koji grijeh

Za svaki smrtni grijeh daje se sedmerostruka pokora.⁴⁸ Ali kako čitav ljudski život ne bi bio dostatan da bi se to ispunilo, ustanovljeno je da se preko svećenikova suda, vidjevši obraćene duše i savršeno pokajanje (*contritio*) onoga tko se ispovijeda i uzdiše od boli, odrede pokore.⁴⁹ Svećenik se treba, nadalje, obazirati na dob, opasnost, nužnost, bolest i prema tome naložiti blažu ili strožu pokoru. Također, kao što kaže moj (naš) prior magister Dominik, umjeren svećenik treba voditi brigu o kraju iz kojega dolazi pokornik, kakve načine posta ondje prakticiraju i prema tome mu savjetovati. Neka na isti način naloži pokoru koja je suprotnost odgovarajućem grijehu: umjerenost neumjerenima u jelu, post i molitva protiv bludnosti, jer taj se grijeh izgoni samo postom i molitvom (usp. Mt 17,20; Mk 9,29), oholici poniznost, a isto tako svim manama suprotne kreposti.

15. Što treba promatrati pri davanju pokore

Nakon spomenutoga treba vidjeti o čemu se sve mora voditi računa pri određivanju pokore. Ponajprije o količini krivnje, jer u knjizi Ponovljenog zakona piše »neka mu odbroje onoliko udaraca koliko odgovara njegovoj krivnji« (Pnz 25,2). O odgađanju ili dugotrajnosti, jer što se duže šuti o grijehu, to odugovlačenje povećava grijeh. Zatim o kakvoći grijeha. Stoga *Jeronim* na tekst Markova evanđelja »ova se vrsta može istjerati samo molitvom« (9,29), kaže: »Za svaku bolest treba se primijeniti posebna vrsta liječenja, jer ne može se izliječiti oko onim čime se liječi peta; postom se liječe bolesne strasti, a molitvom strasti duha«.⁵⁰ Zatim, ako je moguće, o broju grijeha, jer u psalmu se kaže: »u noći postelju plačem zalijevam, suzama ležaj natapam« (Ps 6,7). O načinu, jer kao što Boga vrijedamo na tri načina: srcem, ustima i djelom, tako moramo na tri načina i dati zadovoljštinu: savršenim pokajanjem (*contritio*), ispovijeđu i činom zadovoljštine. Potrebno je ta-

⁴³ Usp. D. G., *Remittuntur*, c. 49. C. XXXIII, qu. 5, st. 945–947; usp. i D. G., *Quamvis plenitudo*, c. 89, D. I. de pen., st. 1189 i *Quidam Deo*, c. 90, D. I. de pen. st. 1189–1190.

⁴⁴ D. G., *Porro illi*, c. 31. D. I. de pen., st. 1165.

⁴⁵ D. G., *Quem penitet*, c. 88. D. I. de pen., st. 1187–1189.

⁴⁶ D. G., *Aquam sale*, c. 20. D. III., de cons., st. 1358.

⁴⁷ Usp. D. G., *Disciplina*, c. 9. D. XLV, st. 163–164.

⁴⁸ Usp. D. G., *Hoc ipsum*, c. 11. D. XXXIII, qu. 2, st. 1155.

⁴⁹ D. G., *Sacerdos*, c. 6. C. XXVI. qu. VII, st. 1042–1043.

⁵⁰ Walafridus STRABO, glossa ordinaria. *Evangelium secundum Marcum*, PL 114, st. 215.

koder promotriti stanje osobe, znanje, položaj, običaje kraja, bolest, siromaštvo, bogatstvo, izopačenost griješenja. To i slično mora razmotriti razborit svećenik, a trebao bi očito znati više djelom i činom negoli poučavanjem, jer toliko ima promatranja koliko i ljudi, koliko je ljudi toliko čudi, toliko je raznih razmišljanja koliko raznih zločina (krivnji).

16. Kada grijeh jednom ispovjeden treba ponovno ispovjediti

Postoje četiri takva slučaja. Prvi je nesposobnost svećenika, tj. ako je svećenik kod kojega sam se ispovjedio nesposoban.⁵¹ To se, u skladu s novom konstitucijom *Omnis utriusque sexus fidelis*,⁵² rješava traženjem dopuštenja od svojega župnika (svećenika) za ispovijed kod drugog svećenika koji je za to sposobniji. Ako ne želi dati dopuštenje, obratio bih se višem poglavaru. Drugi je razlog prijezir zadovoljštine, tj. kad je netko prezreo i nije ispunio naloženu zadovoljštinu.⁵³ Treći je slučaj ako se penitenta šalje k višem poglavaru.⁵⁴ U četvrtom slučaju riječ je o nepripravljenosti, tj. o nepotpunoj ispovijedi penitenta koji, na primjer, ima tri smrtna grijeha, a samo je jedan ili dva od njih ispovjedio.⁵⁵

17. Koliko vrijede oprosti

Pita se koliko vrijede oprosti postignuti gradnjom mostova, kod posveta crkava, služenjem u hramovima, njegovanjem bolesnika itd. O tome postoji osam mišljenja, vrlo vjerojatnih, od kojih sedmo nadopunjujem i prihvaćam, dopuštajući da i druga mišljenja mogu biti pravilna. Prvo kaže da su oprosti gotovo kao blago, jer ako druge stvari nedostaju, više se ne može stjecati zasluge da nas prime u vječne šatore, kao što se čita u prisposobi o nepravednom upravitelju (usp. Lk 16,1sl.). Drugi misle da vrijede za oprostenje lakih prekršaja, za teške prekršaje iz neznanja, prema Svetom pismu: »Ne spominji se grijehâ moje mladosti ni prijestupâ« (Ps 25,7). Treći drže da oprost vrijedi za oprost lakih grijeha koje se zaboravilo. Prema četvrtom, oprosti vrijede kao bilo koje dobro djelo i to potpunije radi autoriteta Crkve. Peti kažu da vrijede za ublažavanje čistilišnih muka koje se ovdje, radi smrtne zabrinutosti, nije učinilo. Šesti kažu da oprosti vrijede za onu pokoru koju smo nemarno obavili. Prema sedmom mišljenju, koje nadopunjujem i slijedim, držim da oprosti doista vrijede iz dva razloga: Ako je uložena svota novca i jer se Crkva obvezuje moliti za njih. Stoga treba kazati da za bilo koji smrtni grijeh postoji dvostruka kazna: vječna i vremenita.⁵⁶ Vječna kazna oprašta se sa savršenim pokajanjem srca (contritio),⁵⁷ a vremenita se oprašta od Crkve,⁵⁸ gdje postoji pokajanje srca (contritio) kakvo je bilo kod razboj-

⁵¹ Usp. D. G., *Placuit*, c. 3. D. VIII. de pen. st. 1244.; *Qui vult confiteri*, c. 1. D. VI. de pen. st. 1242–1244.

⁵² IV. lateranski sabor (1215.) br. 21, usp. J. D. MANSI, nav. dj., br. 21, st. 1007–1010.

⁵³ D. G., *Si Apostolus*, c. 5. D. III. de pen., st. 1212.

⁵⁴ Usp. D. G., *Latorem presentium*, c. 121. C. I. qu. 1., st. 405.

⁵⁵ Usp. D. G., *Sunt plures*, c. 42. D. III. de pen., st. 1225–1226.

⁵⁶ Usp. D. G., *Si peccatum David*, c. 82. D. I. de pen. st. 1182.

⁵⁷ Kako veli Gracijan *Porro illi*, c. 31. D. I. de pen. st. 1165.

⁵⁸ Usp. D. G., *Nullus expectet*, c. 6. fin. D. VII. de pen., st. 1246–1247.

nika na križu (Lk 23,43).⁵⁹ Ne kažem da će oprostiti onima koji se late prijekare želeći živjeti razvratno i sjajno, već će koristiti onima koji žive katoličkom jednostavnošću, vjerujući jednostavno i čisto prema evanđeoskim riječima: »Što god svežeš na zemlji« (Mt 16,19).⁶⁰ Uostalom, kad bismo kazali da ovi oprostili ne vrijede, upustili bismo se u raspravu protiv crkvene vlasti ključeva, što ne dolazi u obzir.⁶¹ Treba, naime, vjerovati što kaže Crkva, vjerovati da je dobro što ona čini.⁶²

18. O noćnoj poluciji

Prema pisanju pape Grgura polucija može biti prouzrokovana pijanstvom, slabošću prirode ili preobiljem sjemena i prethodnog (grješnog) razmišljanja. Ako je zbog pijanstva, laki je grijeh i zbog toga se ne zabranjuje taj dan primiti pričest ili služiti misu ako je svećenik i ako to traži nužnost, a nema drugoga tko bi mogao slaviti euharistiju. Ima li neki drugi svećenik, svećenik koji je imao poluciju ne može i ne smije služiti misu. Polucija nastala zbog obilja sjemena ili iz slabosti prirode nije grijeh, jer teže (bolnije) je trpjeti nego li proizvesti poluciju. Kad bi bila prouzrokovana prethodnim nečistim mislima, tada bi polucija bila grijeh i tog se dana treba suzdržati od pričesti ili mise.⁶³ Drugi kažu da je u posljednjem slučaju riječ o smrtnom grijehu, što je točno zbog prethodnih nečistih misli i želja putene strasti.

19. O bračnom spolnom odnosu

Valja spomenuti da muž može imati spolni odnos sa svojom ženom zbog pet razloga: u prvom redu, radi potomstva i tada ne griješi. Ako to radi da ispuni svoju bračnu dužnost, ne samo da ne griješi već čini zaslužno djelo.⁶⁴ A ako je razlog opasnost od tjelesne nesuzdržljivosti (bludnosti), koju volja preduhitruje, prema mišljenju nekih riječ je o lakom grijehu. Ja mislim da ovdje uopće nema grijeha, zbog autoriteta apostola Pavla: »Dobro je za čovjeka da ne dira žene, ali zbog pogibli od bludnosti neka svaki ima vlastitu ženu i vlastita muža. Neka muž vrši svoju dužnost prema ženi, a isto tako i žena prema mužu ... Jedno se drugome nemojte uskraćivati, osim možda po dogovoru, za neko vrijeme, da se posvetite molitvi; zatim se opet sastajte, da vas ne bi sotona zbog vaše slabosti u izdržljivosti uveo u napast« (1 Kor 7,1sl.). Sljedeći razlog spolnog čina bračnih drugova može biti stišavanje požude, a sam se čin obavlja strastveno s nakanom da bi se u njemu što više uživalo. Tu se ostvaruje smrtni grijeh.⁶⁵ Posljednji i peti razlog je želja obavljati spolni čin na protuprirodan način što rađa smrtnim grijehom u najvišem stupnju (mortalissime).⁶⁶ Svećenik treba biti razborit kad je riječ o tim različitostima bračnog čina te ovisno o motivu neka ne određuje nikakvu, odnosno veliku i najveću pokoru.

⁵⁹ Usp. D. G., *Baptismi vicem*, c. 34. D. IV. de cons., st. 1372–1374.

⁶⁰ Usp. D. G., *Quodcumque*, c. 6. D. XXIV. qu. 1, st. 968.

⁶¹ D. G., *Ponderet*, c. 14. D. L., st. 182–183.

⁶² D. G., *Vasis irae*, c. 23. C. XXIII., qu. 4. st. 907–909.

⁶³ Usp. D. G., *Testamentum*, c. 1. D. VI. st. 9–10.

⁶⁴ Usp. D. G., *Si dicat vir*, c. 1. C. XXXIII, qu. 5, st. 1250.

⁶⁵ Usp. *Origo*, c. 5. C. XXXII. qu. 4., st. 1128–1129.

⁶⁶ Usp. D. G., *Adulterii malum*, c. 11. C. XXXII, qu. 7, st. 1143.

20. O stupnjevima grijehâ

Grijež može biti velik zbog grozote ili okrutnosti kao što je npr. ubojstvo; zbog ogavnosti ili okaljivosti kao u bludu; zbog gnušanja ili mržnje i kazne kao što su npr. mane protiv prirode, jer nigdje u Starom i Novom zavjetu ne čitamo da je ikogi drugi grijeh bio tako teško kažnjen kao upravo taj grijeh. Stoga nitko ne sumnja da bi bilo opakije učiniti ono što se teže kažnjava.⁶⁷ Na stupnjevanje grijeha utječe također visina ili dostojanstvo grješnika, o čemu je bilo govora prije, ako ne riječima, ono barem misaono. A u svezi s okolnostima može se npr. spomenuti i stupanj grijeha bludnosti, jer teže npr. griješi preljubnik nego bludnik, teže rodoskrvritelj nego bludnik, ali od svih najteže griješi protuprirodni grješnik. Stoga je manje težak grijeh bludnosti s majkom nego protuprirodni grijeh kao što kaže sv. Augustin.⁶⁸

U propovijedi o vatri u čistilištu sv. Augustin nabraja razne grijehove: svetogrđe, ubojstvo, preljub, blud, lažno svjedočanstvo, otimačinu, krađu, oholost, zavist, škrtost i koliko se dugo griješilo, zatim gnjev i pijanstvo, ako su stalni. Među te grijehove treba uračunati ako je tkogod spoznao i dopustio da nešto od ovih grijeha njime ovlada. Ako to, bude li imao vremena, pošteno ne popravi, ne bude li dugo pokoru činio, darežljivo dijelio dobra, ne odrekne li se tih grijeha, po riječima apostola Pavla neće dospjeti u vremeniti oganj u čistilištu i bit će uništen vječnim ognjem (usp. Gal 5,19).⁶⁹

Koji su to grijesi smiju svi znati ali, jer bi trebalo vrlo dugo o svakome od njih raspravljati, spomenut ćemo samo neke. Koliko puta je netko u hrani i piću uzeo više nego je bilo potrebno i doznao na koje se to grijehove točno odnosi; više govorio nego je trebao; više šutio nego propovijedao; koliko je puta uslišao prosjaka koji ga je molio u nezgodno vrijeme; koliko je puta, i sam tjelesno zdrav, blagovao s onima koji poste; sklon spavanju kasnije je ustao i kasnije išao u crkvu; koliko je puta, osim želje za djecom, imao bračne spolne odnose sa svojom ženom; je li one koji su dospjeli u zatvor kasnije posjetio; bolešne pohodio; zanemario nesložne pozvati k slozi; svoje bližnje, ženu, djecu i sluge uznemirio više nego je bilo potrebno; je li se bilo kome, a osobito višima, svojevolumno ili iz potrebe ulagivao; je li gladnima i siromasima odviše dobro ili skupo jelo pripravio; je li se u crkvi ili izvan nje upuštao u dokona pripovijedanja o kojima će na sudnjem danu morati odgovarati; mislimo li na Boga i dušu dok se zaklinjemo običnom, a ne svečanom zakletvom, znajući da to zbog neke nemogućnosti ne možemo ispuniti, krivo se, dakle, zaklinjemo; dok s lakoćom i nepromišljeno psujemo, dobro naglašujem s lakoćom i lakoumnošću, jer psovka iz mržnje smrtni je grijeh. U Svetom je pismu rečeno da psovači neće ući u Božje kraljevstvo (usp. 1 Kor 6,10).

Sve su to laki grijesi. Ali isto tako apostol Pavao u poslanici Rimljanima nabraja neke teške grijehove, kao što su grijesi protiv naravi, nepravda, zloba, bludništvo, škrtost, zavist, ubojstvo, prijezir, prijevara, gundanje (Rim 1,26sl.). Isti apostol u poslanici Galaćanima nabraja mane

⁶⁷ D. G., *Non afferamus*, c. 21. C. XXIV. qu. 1., st. 973–974.

⁶⁸ D. G., *Adulterii*, c. 11. C. XXXII, qu. 7, st. 1143.

⁶⁹ Usp. D. G., *Nullus expectet*, c. 6 fin. D. VII. de pen. st. 1246–1247.

tijela: bludnost, nečistoća, neposlušnost, idolopoklonstvo, vraćanja, neprijateljstva, svađa, srdžba, ljubomornost, sebičnost, razdori, strančarenja, zavisti, pijanke, razuzdane gozbe i slično: »oni koji čine takva djela neće baštiniti kraljevstva Božjega« (Gal 5,19.21).

21. Ogdoda i zapreke ispovijedi

Opasno je odgađanje ispovijedi, jer grijesi su toliko teži koliko se duže dušu drži duže svezanu grijehom, a samo odugovlačenje ne samo da ne umanjuje nego, naprotiv, povećava veličinu grijeha.⁷⁰ Šutljivost o grijehu proizlazi iz oholosti srca penitenta⁷¹ pa je stoga opasna odgoda ispovijedi. Oni koji doista odlaze ispovijedati se iz kakve neznatne uznemirenosti, straha koji se vratio, ma kako dugo tako nastavili, ipak imaju volju ispovijedati se. Njih treba brižljivo opomenuti jer, iako žele u sebi zadržati grijeh i izbjegavati ponovno danu im Božju pomoć ipak, imajući priliku, trebaju poći k ispovijedi. Poslije ispovijedi lakše će nastaviti, budući da Bog može dati milost ustrajnosti i milost pokajanja. I mi u našem zvanju obećajemo poslušnost prema mogućnostima naših snaga i od Boga dane nam milosti. Stoga se ne treba bojati onaj koji je upao u grijeh jer, iako je učinio ono što ga je odvrćalo od Boga, nakon pada ustati će jači.⁷² Ambrozije kaže: »Blažen je onaj koji se može poslije pada obnoviti.«⁷³ Stoga Jeronim kaže: već je poučena iskustvom u onome što kao djevica nije znala: djevica više trpi od čežnje dok misli da je slađe ono što ne zna. Velika je snaga ispovijedi, jer se težak grješnik u najvećim suzama opet odrješuje i preko ispovijedi postaje oprostivo ono što je prije zbog odgađanja bilo smrtno.⁷⁴ Također, nakon potopa druga ploča Dekaloga postaje pokora (ispovijed) i ako je se ne prihvati i ne žuri se k luci spasa, treba se bojati brodoloma, jer se preko nečeg drugog ne može izbjeći opasnost.⁷⁵ Tako pokora (ispovijed) otvara vrata raja, vraća nadu spasenja, vodi k nebeskoj domovini, pridružuje k anđeoskom zboru onoga koji čini pokoru i koji se ispovijeda; od sinova propasti čini nas sinovima Boga Oca. Ne treba, dakle, za trenutak odgađati takvo dobro, jer otezanje je opasno da se nakon prijekida (ispovijedanja) više ne bi našao netko tko bi nas izbavio.⁷⁶ Papa Grgur kaže: »Kao što ništa nije sigurnije od smrti, isto tako ništa nije nesigurnije od časa smrti.«⁷⁷

22. O zaprekama ispovijedi

Redovito se navode četiri razloga koji sprječavaju ispovijed: stid, strah, nada i očaj. Stid od ispovijedi, strah od pritiska, pohlepno iščekivanje stjecanja, očaj zbog uzdržljivosti. A sad o svakoj od tih zapreka posebno.

⁷⁰ Usp. D. G., *Ille rex*, c. 25. D. III. de pen. st. 1216–1217.

⁷¹ *Quis aliquando*, c. 87. D. I. de pen. st. 1184–1187, osobito par, 2 str. 1187.

⁷² D. G., *Fidelior factus*, c. 54. D. L., st. 198.

⁷³ D. G., *Ille rex*, c. 25. D. III. de pen., st. 1216–1217.

⁷⁴ D. G., *Quem penitet*, c. 88, D. I. de pen., st. 1187–1189.

⁷⁵ D. G., *Secunda post naufragium*, c. 72. D. I. de pen., st. 1179.

⁷⁶ D. G., *Ad eius vero*, c. 4. fin. D. V., st. 8.

⁷⁷ *Moralia in Job*, l. XII. c. 38, PL 75, st. 1006; *Sources chrétiennes*, br. 212, str. 208.

Stid od ispovijedi sprječava one koji se samo zbog zbunjenosti stide očitovati grijeh. Glede tih sv. Augustin kod tumačenja psalma »U tebe se, Gospodine, uzdam«, redak: »U tvoje ruke, Gospodine, duh svoj predajem« (Ps 30,6) spominje dvije vrste srama. Postoji vremeniti sram koji se sada pojavljuje promatrajući sve kroz stid, sramežljivost i crvenilo (lica) koje ide za popravkom i uznemiruje dušu. Takva zbunjenost je poželjna, a ne ona vječna i molim da od nje budem oslobođen.⁷⁸ Salomon kaže: »Ne protivi se istini, radije se crveni zbog svojeg neznanja« (Sir 4,25). Onima, dakle, koji se zbog zbunjenosti ne ispovijedaju, tri se stvari s razlogom spominju kako bi ih se uvjerilo da se ispovijede: razumno promatranje, snaga božanskog spoznavanja, usporedba s budućom zbunjenošću. Kaže se: Zašto se stidiš ispovjediti svoj grijeh, a nisi se stidio učiniti ga? To bi bilo razumno promatranje. Zatim, zašto se sramiš svoj grijeh ispovjediti Bogu koji sve zna i svećeniku, njegovu namjesniku. Njegovim očima ništa ne možeš sakriti i to je snaga božanskog spoznavanja. Njemu ne možeš sakriti ni kakvoću ni strast grijeha.⁷⁹ On sve zna, on je istražitelj i poznavatelj tajni, objavitelj tajni i kaznitelj zala pred čijim je očima sve otkriveno i otvoreno, kome ništa nije skriveno. Zašto se, nadalje, stidiš ispovjediti svoj grijeh, jer će sve svima biti otkriveno na sudnji dan i to bi bila djelotvornost buduće zbunjenosti. Ni način ne želiš očitovati: tada ćeš ga očitovati i ne htijući kad će sve biti razotkriveno cijelom svijetu i pred očima svih obznanitelja, i prijatelja i neprijatelja, kao i pred svecima, anđelima i svim nebeskim moćima. Neće se reći samo Davidu da će se ono što je tajno učinio objaviti svima, nego će se to reći i svima nama. Sada izgledaš bijedan ako se ispovijedaš, ali ćeš izbjeći smrtnu kaznu, postići nagradu, izbjeći nered i vječne sramote. Strah zbog muke sprječava one koji se boje da im se ne bi, ako se ispovjede, naložila teška pokora koju bi trebali nositi. Protiv toga čitamo u Jobovoj knjizi: »Od leda mutne vode im se nadimlju«, tj. boje su umjerene, vremenite kazne. A »bujaju od snijega«, srljaju u vječnu osudu (Job 6,16). Slično se i ovdje spominju tri stvari: kazna u budućem svijetu, i to teška, duga, besplodna. Pohlepna nada priskrbljivanja (stjecanja) neke sprječava ispovijedati se, npr. lihvar i druge škrtce bilo novca bilo časti kojima se ističe troje: kratkoća vremenitog života, kako kaže Job: »Čovjek koga je žena rodila kratka je vijeka« (Job 14,1). Neznatnost stečenog beskorisna je kako piše u Evandelju: »Što čovjeku koristi ako dobije sav svijet, a izgubi svoj život« (Mt 16,26). Treća stvar je nesigurnost posjedovanja o čemu se opet govori u Evandelju: »Tada ću reći svojoj duši: Dušo, imaš mnogo dobra u zalihi za brojne godine, počivaj, jedi, pij, uživaj. Luđaće – reče Bog – još noćas zatražit će ti se duša. Komu će pripasti ono što si skupio« (Lk 12,19–20). Beznade (očaj) zbog uzdržljivosti sprječava druge. Ima ih koji ništa od toga ne čine nego se samo boje da se nakon ispovijedi od toga ne bi mogli suzdržati. I njima se navodi troje: snaga koju primaju u ispovijedi, pomoć koju će imati u utjesi onoga kome se ispovijedaju i Božja milost koju zaslužuju u pobožnosti. Ispovijed, osim toga, sprječava beznade i mnoštvo grijeha te se spominju riječi Kaina: »Kazna je moja odviše teška da se nosi« (Post 4,13). Oholost srca kojom se pohvalio farizej govoreći o sebi: »Bože zahvaljujem ti što nisam kao ostali ljudi«

⁷⁸ *Enarrationes in Psalmos*, PL 36, st. 232; usp. Walafridus Strabo, nav. dj., PL 113, st. 884.

⁷⁹ D. G., *Deus quibus*, c. 38. C. XXIV. qu. 3, st. 1000–1001.

(Lk 18,11sl.). Također veliko pouzdanje u sama sebe: »Ne uzdajte se u lažne riječi Svetište Jahvino! Svetište Jahvino! Svetište Jahvino!« (Jr 7,4). Uz rečeno još je i preveliko vjerovanje u Božje milosrđe od onih koji vjeruju u tako milosrdnoga Boga koji neće nikoga kazniti i da će se svi spasiti. Kaže se da je Origen autor toga mišljenja,⁸⁰ a u prilog tome navode se riječi Svetog pisma: »Jer ti ljubiš sva bića, i ne mrziš nijedno koje si stvorio« (Mudr 11,25), ali su krivo shvatili riječi Proroka: »Da zapjevam o dobroti i pravdi, tebi Jahve, da zasviram« (Ps 100,1) i pravilo sv. Grgura i Augustina: »Nijedno nekažnjeno zlo i nijedno dobro nenagrađeno«.⁸¹ Također uživanje u grijehu i kako se dugo vremena bilo u njemu, pa su stoga oni uspoređeni sa stokom koja se usmrđi u svom izmetu.

23. Gubitak nade u oprost

Četiri su stvari koje ljude navode na beznade (očaj): količina grijeha, novost, učestalost, dugotrajnost. Količini se suprotstavlja muka Isusova koja je snažnija da nas oslobodi (razriješi) nego neki grijeh da nas sveže. Stoga Job kaže: »O kad bi se moj jad izmjeriti mogao, a nevolje moje stavit na tezulju« (Job 6,2). Protiv novosti grijeha iz proroka Jeremije: »Jer Jahve stvori nešto novo na zemlji« (Jr 31,22) i Izaija: »Evo, činim nešto novo« (Iz 43,19). Protiv učestalosti grijeha rečeno je Petru: »Ne kažem ti da sedam puta, nego sedamdeset i sedam puta« (Mt 18,22). Protiv dugotrajnosti čita se u psalmu: »Gdje li je, Jahve, tvoja dobrota iskonska od vijeka do vijeka« (Ps 88,50).⁸²

V. OSVRT NA TEKST

Tekst *Sume o ispovijedi* Pavla Dalmatinca vrlo sažeto prikazuje temeljne stvari koje o ispovijedi trebaju znati ispovjednik i penitent.

Najprije govori o mišljenjima s obzirom na vrijeme postanka ispovijedi (br. 1) o duhovnim koristima koje vjernici mogu imati od ispovijedi (br. 2). Glede službenika ispovijedi autor, poput brojnih srednjovjekovnih teologa i pravnika (kanonista), drži da se treba ispovijedati kod svećenika, jer samo njima je dana vlast »vezati i odrješivati«. Ali, u krajnjim slučajevima može se ići kod bilo kojeg njihova kolege, ipak ne kod raskolnika, krivovjeraca, izopćenika ili odijeljenog od Crkve (br. 3). Zanimljivo je primijetiti da je u srednjem vijeku bilo slučajeva ispovijedi kod laika, pače i žena. Svećenike, kao i laike, držalo se redovitim službenicima samo za lake, ali ne i teške grijeha. Neki teolozi držali su laike kojima su se vjernici obraćali službenicima-namjesnicima ispovijedi.⁸³

Pavao Dalmatinac ističe obvezu svećenika da pouči vjernike kako bi plodonosno pristupali sakramentu pokore (ispovijedi) (br. 6). S puno psihološke umješnosti ističe nužnost blagog

⁸⁰ Usp. H. DENZIGER – A. SCHÖNMETZER, *Enchiridion symbolorum*, 35. izd., Herder, 1973., br. 411.

⁸¹ D. G., *Si peccatum David*, c. 82. D. I. de pen., st. 1182 i *Sicut primi homines*, c. 82. D. I. de pen. st. 1182.

⁸² Usp. D. G., *Adhuc instant*, c. 82. C. 32. D. III. de pen. st. 1219–1221.

⁸³ Usp. A. TEETAERT, *La confession aux laïques dans l'Eglise latine depuis le VIIIe jusqu'au XIVe siècle*, Wetteren-Bruges-Paris 1926., str. 371–372; A. VACANDARD, *Confession du laïc au XIIIe siècle*, u: *Dictionnaire de théologie catholique*, t. III., Paris 1923., st. 838–894.

poticanja vjernika na ispovijed (br. 7). Pomno izlaže nauk o okolnostima, osobito o onima koje povećavaju težinu grijeha ili mijenjaju njegovu vrstu (br. 9). Kod postavljanja pitanja penitent u ispovjednik mora biti pažljiv, vrlo razborit, oprezan i dosjetljiv (br. 10 i 12).

Iako Pavao Dalmatinac govori o manama u drugom dijelu *Sume o pokori*, koji ovdje ostavljamo po strani, i ovdje dosta opširno piše o njima i potanko razlaže njihove vrste i podvrste (br. 10). U određivanju zadovoljštine (pokore) za grijeh ispovjednik treba voditi računa o pokajanju srca, dobi, znanju i položaju osobe, o veličini grijeha i o okruženju iz kojega penitent proizlazi (br. 14).

O izlaganju razloga zbog kojih se grijeh, jednom ispovjeden, treba opet ispovjediti, autor na prvom mjestu spominje nesposobnost svećenika-ispovjednika (br. 16). Poziva se na Gracijanov dekret *Qui vult confiteri* u kojem se kaže da ispovjednik, kao što nije sagriješio nemarnošću za ispovjedanje, isto tako neka ne bude bez dara znanja. Treba dobro poznavati ono o čemu će suditi i penitenta treba poučiti govorom i primjerom, jer u protivnom ta će ispovijed njegovom krivnjom biti nevaljala.⁸⁴ Spominje i odredbu br. 21. IV. lateranskog sabora (1215.) *Svaki vjernik jednog i drugog spola*, o obvezi svih vjernika da se jednom na godinu ispovjedi i o Uskrsu pričeste. To penitent treba obaviti kod svojeg župnika, a ako postoji opravdan razlog, tada kod nekog drugog svećenika. Pavao Dalmatinac ističe da svećenik, osobito ako je u pitanju njegovo neznanje i nesposobnost, svakako treba dati penitentu dopuštenje za ispovijed kod nekog drugog svećenika.

Glede oprosta Pavao Dalmatinac piše o nauku i praksi svojega vremena prema kojima su se oprostili mogli postići raznim dobrotvornim materijalnim djelima, npr. podizanjem crkava, gradnjom mostova, njegovanjem bolesnika u bolnicama itd. (br. 17). Tako se može spomenuti da je npr. papa Aleksandar III. (1159.–1181.) objavio 1172. dekret o oprostima *Remissiones que fiunt in dedicationibus ecclesiarum, aut conferentibus ad aedificationem pontium*.⁸⁵

Iz spolne etike pisac *Sume o ispovijedi* govori o noćnoj poluciji, njezinu podrijetlu i kvalifikaciji (br. 18) i o bračnom spolnom činu, tumačeći kada je on zaslužan, a kada grješan (br. 19). Pišući o stupnjevima grijeha (br. 20) ističe kako su npr. na području spolnosti najteži grijesi protiv prirode (naravi) te kako se upravo za te grijeh u Svetom pismu spominje najteža kazna. Redosljed na ovom području bio bi: bludnost, preljub, rodoskvnuće i protuprirodni spolni grijeh.

Na temelju novozavjetnih tekstova (Gal 5,19; 1 Kor 6,10; Rim 1,26) tumači što su teški, a što laki grijesi i spominje neke od njih (br. 21).

Vrlo je opasno odlaganje ispovijedi, jer svako odlaganje samo povećava težinu grijeha. Osim toga, nismo sigurni da ćemo imati drugu priliku, a ispovijed od grješnika, »sina propasti«, (usp. Iv 17,12) čini Božje dijete (br. 22).

⁸⁴ Usp. D. G., *Qui vult confiteri*, c. 1, D. VII. de pen., st. 1242–1244.

⁸⁵ Usp. ET. MAGNIN, *Indulgences*, u: *Dictionnaire de théologie catholique*, t. VII, Paris 1923., st. 1594–1636; PAVAO VI., *Nauka o oprostima*, apostolska konstitucija o reviziji discipline oprosta, u: *Vjesnik dakovačke biskupije*, g. XX (1967.), br. 2, str. 23–28.

Stid, strah, nada i očaj četiri su zapreke koje obično stoje na putu ispovijedi (br. 22). Autor spisa pronalazi proturazloge takvu stavu. Nasuprot stida spominje tri stvari: razumno promatranje prema kojemu je razumno da se zbog srama ne odustaje od očitovanja svojih grijeha; snaga božanske spoznaje po kojoj Bog sve zna, sve je pred njim otvoreno te stoga nema razloga stidjeti se očitovati mu svoje grijeha. Treba se čuvati da se ne bude posramljen zauvijek. Treći razlog je usporedba s budućom, vječnom zbnjenošću. Vremenita zbnjenost, prema riječima sv. Augustina, ide za popravkom i uznemiruje dušu. Takva zbnjenost i takav stid potrebni su, a ne onaj vječni prema prorokovim riječima: »... postidjet će se veoma zbog poraza, zbog nezaboravne vječne sramote« (Jr 20,11). Kao drugu zapreku pristupanja k ispovijedi autor navodi strah da se neće moći zadovoljiti, ispuniti zadana pokora. I tu se spominju tri lijeka: način, kratkoća i prolaznost sadašnje kazne nasuprot onoj vječnoj koja je vrlo teška i nikad ne prestaje. Treća zapreka je nada koja zapravo znači neurednu želju za dugim ovozemaljskim životom i pohlepu za nekontroliranim stjecanjem materijalnih dobara. Kao i kod prve dvije zapreke Pavao Dalmatinac navodi tri lijeka: kratkoću vremenitog života, neznatnost stečenog i nesigurnost u njegovu posjedovanju. Četvrta zapreka je očaj i mnoštvo grijeha. Protiv te autor spisa navodi vjervanje u Božje milosrđe onih koji vjeruju u tako milosrdnog Boga koji neće nikoga kazniti, da će se na kraju povijesti svi spasiti i da nitko neće biti zauvijek osuđen. Začetnik tog mišljenja je Origen, a teorija se zove apokatástasiz.⁸⁶

Na kraju ovog sažetog prikaza autor govori o gubitku nade u oprost, što je rezultat velikog broja nagomilanih grijeha, novosti, učestalosti i trajanja krivnje (br. 23).

Osim dosad rečenog valja istaknuti da Pavao Dalmatinac vrlo često navodi tekstove Sveto-ga pisma. Glavni mu je predložak Gracijanov dekret koji s velikom lakoćom rabi u tumačenju pravnoteoloških misli u svezi s ispovijeđu. Svete oce i crkvene pisce često navodi upravo prema Gracijanovu dekretu (npr. br. 10, 11, 14, 20 itd.). U duhu ondašnjeg vremena nije se baš previše pohvalno izražavao o ženama (npr. br. 6,11).

Usporedi li se s drugim priručnicima o pokori, npr. sa Sumom sv. Rajmunda Penjafortskog,⁸⁷ spis Pavla Dalmatinca doista je sažetak onoga što ispovjednik i penitent trebaju znati o pokori, a o ispovijedi posebno. Osim toga, daje brojne praktične savjete kako treba prihvatiti penitenta, pomoći mu da se preko dobrog ispita savjesti pripravi za dobru ispovijed, biti razborit u prosudbi grijeha i razuman u davanju pokore.⁸⁸

⁸⁶ Usp. H. DENZINGER – A. SCHÖNMETZER, *Enchiridion symbolorum*, br. 411; J. QUASTEN, *Patrologia*, vol. I, 2. izd., Torino, Marietti, str. 357–359.

⁸⁷ S. Raimundus de Pennaforte, *Summa de paenitentia*, Roma, Universa bibliotheca iuris, Instituto iuridico claretiano, vol. 1, 1976.

⁸⁸ Usp. P. MICHAUD–QUNTIN, *Sommes de casuistique et manuels de confessions au moyen âge (XII–XVI siècles)*, Louvain, Lille, Montréal, 1962., str. 25.

Résumé

Paul le Dalmate (1190-1255), professeur en droit à Bologne, dominicain, auteur de plusieurs textes juridico-théologiques et d'une »Summa de paenitentia«. Celle-ci nous est parvenue dans une cinquantaine de manuscrits éparpillés dans toute l'Europe. »Summa de paenitentia« de Paul le Dalmate comprend deux parties »Tractatus de confessione« et »De vitiis principalibus et virtutibus cardinalibus«. L'oeuvre qui est apparue après la 4ème assemblée du concile de Latran (1215) est composée comme un manuel de sermons et de confessions à l'intention des Frères dominicains. On le remit aux frères lors de la Haute Assemblée de l'Ordre en 1221. Nous verrons ici la traduction de ce document toujours aussi intéressant aujourd'hui encore.

L'auteur de la »Summa de paenitentia« se réfère très souvent à l'Écriture sainte, aux documents juridico-ecclésiastique, surtout au décret de Gratien, d'où Paul le Dalmate a tiré de nombreux textes d'auteurs catholiques. C'est avec un savoir juridico-théologiques et avec un raisonnement pastoral certain qu'il parle des confessions.